

3. Breven om ekonomisk hjälp

LIKSOM ANDRA BREV I Selma Lagerlöfs samling vittnar de många breven om ekonomisk hjälp i hög grad om ett land i förändring – den snabba industrialiseringen, urbaniseringen, demokratiseringen och moderniseringen – men i denna del av materialet beskrivs givetvis oftast baksidorna. 1900-talets första decennier präglades till exempel av en enorm bostadsbrist, något som kommer till uttryck i breven. I städerna ökade invånarantalet drastiskt; under andra halvan av 1800-talet mer än fördubblades det i Stockholm. Det var trångbott och boendestandarden var mycket låg, vilket ledde till att sjukdomar och epidemier spreds.³²¹ Fortfarande fanns det dock ett stort proletariat på landsbygden. Ännu vid sekelskiftet levde exempelvis över 30 000 familjer i statarmiljöer med en natura-baserad lön som låste fast dem i fattigdom, ett system som inte avskaffades förrän 1945.³²² Bristen på arbete var tidvis också påtaglig både på landet och i städerna. Industrialiseringen innebar visserligen nya arbeten (även förhållandevis värlönlade) och en framväxt av industrisamhällen, men baksidan var en ökad konjunkturkänslighet som innebar återkommande perioder av arbetslöshet.³²³

Det finns en hel del brevskrivare i materialet – uppskattningsvis ett hundratal – som ber om hjälp med att hitta ett arbete. Kan de bli anställda hos Selma Lagerlöf på Mårbacka? Det rör sig om skilda yrkesgrupper, där kvinnor och män ber om olika slags arbeten. En målare skriver 1936 att han varit med sin far på ett ”blockerat” arbete, men att han blivit arbetslös. Han skriver: ”Bästa okända, men genom böcker så välkända författarinna. Jag tager mig friheten tillskriva Eder [---] med förfrågan hjälp. Finns det någon god målare i Edert härliga Värmland där jag skulle kunna få arbete?”³²⁴ Lantbruks- och träd-

gårdstjänster är det vanligaste arbetet männen ber om, vilket inte är konstigt eftersom Lagerlöf ju drev ett lantbruk. Just när hon återköpt Mårbacka 1910 skriver en man: ”Docktor Selma Lagerlöf i anledning af att jag har tidningen vermlenningen och der ser att, docktor Selma Lagerlöf köpt igen Mårbacka så antar jag att där behövs arbetare och jag skulle vilja dit om så vore.”³²⁵ Lantarbete står på agendan igen i ett brev från 1918: ”Undertecknad, 30-årig lantbrukareson, vänder sig till Eder med vördsam ansökan om lämpligt arbete eller sysselsättning av hvad slag det vara må på hvilken jag kan finna min bärgning och framtid.”³²⁶ Flera kuskar skriver också om arbete, som 1916: ”Kusken [...] härstädes, bad mig tillskriva Doktor Lagerlöf i händelse av att kuskplatsen skulle bli ledig att han då skulle se sig som sökande.”³²⁷ En del ber om vilket arbete som helst. Detta skickar en man från Arvika 1921:

För det första får jag bedja om ursäkt för min djärvhet att besvära, men som jag är alldeles utan både arbete och medel så tänkte jag att höra om om Docktor Lagerlöf kunde hjälpa mig till en arbete vid sin egendom eller vad som hälst [---] jag är 28 år samt absolutist, tacksamt motser jag edert svar med första jälp en fattig arbetare om Docktor kan.³²⁸

Kvinnor, oftast yngre, bad också Selma Lagerlöf om en plats, men då rörde det sig om arbete i hushållet eller om skrivarbete:

Jag skulle kunna vara hjälp vid dagliga ordnandet i ett hem, är inte rädd för att diska. Kan hjälpa till med skrivsysslor. Är även lite hemma i sjukvård. Känner Fröken Lagerlöf till någon lantgård eller någon prästgård på landet, där de skulle vilja ha en sådan hjälp. Kanske Fröken Lagerlöf skulle själv vilja ha någon.³²⁹

De som skriver verkar tro att Lagerlöf är fullt införstådd med att arbetsmarknaden är dålig. Någon har varit arbetslös i flera år och konstaterar att ”inga utsikter finnes”.³³⁰ En fosterfar som inte längre har råd att ta hand om en flicka med en lätt funktionsvariation skriver 1925: ”Jag har sökt på alla sätt att hjälpa henne till något arbete, men de tider, som nu råda, lämna ej arbete åt fullständigt friska personer mot mindre åt henne, som har inskränkt rörelseförmåga.”³³¹

Breven om ekonomisk hjälp – som vi definierar så att en för Lagerlöf okänd

brevskrivare explicit ber om pengar i lån eller som gåva – är drygt 4 000. I många fall är de tydligt relaterade till en samtida kontext av utsatthet som på flera sätt förhåller sig till omstruktureringen på arbetsmarknaden, fluktueringarna i konjturen, bostadsbristen, ökad jämställdhet, förhoppningar om nya yrken och utbildningar, men även till en fattigdom med djupare historiska rötter som vi återkommer till. Brevskrivarna är arbetare och arbetslösa, hemlösa, olycksdrabbade, sjuka. De är obemedlade, gifta och ogifta kvinnor och män, med och utan barn, i alla åldrar, som skriver från både staden och landsbygden. Materialet utgör med andra ord ett månghövdat vittnesmål om den utbredda fattigdomen i Sverige från åren kring sekelskiftet till 1940, när välfärdsstaten växer fram som idé, men ännu inte är etablerad. I dessa brev finns emellertid också drömmar om ett bättre liv som pekar mot framtiden. Det rör sig om ambitioner, planer och strävanden knutna till en ny tid. Både kvinnor och män ber om pengar till utbildning för sig själva eller sina barn, till att starta en liten rörelse, till att skaffa sig ett eget – eller bättre – hem, eller, som berörs i kapitel 2, till att kunna försörja sig i kreativa arbeten som journalister, författare eller konstnärer.

Varför vände sig då så många brevskrivare till just Selma Lagerlöf? Vi var i förra kapitlet inne på en rad orsaker – som författarens ryktbarhet, att författarskapet var ovanligt brett tillgängligt och att Lagerlöf ständigt var omtalad i medier. Hon sågs som rik, hon var ägare till en gård som gav arbetstillfällen i lantbruket, och hon förknippades genom hela sin karriär med ett slags moderlig godhet, empati och generositet. Allt detta ingår i det vi kallat för den biografiska legenden om Selma Lagerlöf. Alla kunde, kan upprepas, dessutom både läsa och skriva i Sverige, portot var billigt och brevskrivning hade som beskrevs i kapitel 1 blivit vanligare i de lägre klasserna under 1800-talets andra hälft.

En annan men inte mindre viktig förklaring är förstås den socialhistoriska, som har att göra med omständigheterna kring fattigdom. Fattigvårdens utformning och samtidens inställning till välgörenhet – vilka spår av sådana faktorer syns i breven? Detta kapitel intresserar sig visserligen inte primärt för breven som socialhistorisk källa utan för hur människor bad om hjälp av den faktiska Selma Lagerlöf på grund av och i relation till den biografiska legenden om henne. Men det är ändå nödvändigt att skilja på uppgifter i breven som hör till den mer allmänna sociala situationen i samhället och sådana som är mer Lagerlöfrelaterade. Dessa aspekter flyter delvis ihop och kan därmed inte ses som helt isolerade från varandra, men det är ändå värt att försöka bena ut

skillnader. Nedan redogör vi därför först för synen på fattigdom och tiggeri ur ett historiskt perspektiv för att sedan uttala oss om dess genomslag i vårt material. Mot den bakgrunden går vi så närmare in på frågor om hur brevskrivarna gick till väga för att be om pengar av just Selma Lagerlöf.

Tiggeri, lösdriveri och fattigdom

Enligt *Nationalencyklopedin* är det ”tiggeri” att genom ”vädjan, bön eller begeran försöka insamla medel eller allmosor utan att utföra någon motprestation”.³³² Det framgår inte *hur* detta insamlande ska gå till för att det ska röra sig om tiggeri.³³³ Att tigga i brev hör förstås dit, men det var inte det statsmakten ville komma åt i den lagstiftning som reglerade tiggeriet under 1800-talet. I försvarslöshetsstadgan, som gällde mellan 1846 och 1885, slogs det fast att det var förbjudet att tigga i Sverige.³³⁴ Förbudet kom sig av att fattigdomen ökade under 1800-talets första decennier och ett huvudsyfte med det var att få bort tiggeriet från offentliga miljöer och att tvinga människor som tiggde att istället arbeta.³³⁵

De som tiggde på 1800-talet var alltså oftast kringdrivande människor utan arbete, vilket förklarar att även lösdriverilagstiftningen (1886–1965), som ersatte tidigare lagstiftning, ställde tiggeriet i fokus. Myndigheterna skulle nu först varna den kringdrivande; hörsammades inte varningen kunde det bli tvångsarbete på anstalt. Det fanns en stor frihet för polisen att välja att ingripa eller inte. Lagen tillämpades av allt att döma ofta under de första decennierna efter att den trädde i kraft, och därtill tämligen godtyckligt, men undan för undan mer sällan. Vissa grupper undantogs också från lösdriveriförbudet.³³⁶

Trots att tiggarbrev inte alls var målet för lagstiftaren utan tiggeri i offentligheten, ger breven till Selma Lagerlöf en tydlig inblick i den syn på fattiga som låg bakom både tiggeriförbudet under 1800-talet och regleringen av lösdriveriet. Den levde uppenbart ännu kvar under 1900-talets första decennier. För att en fattig person skulle anses ha rätt till hjälp ställdes skötsamhetskrav som vi i många avseenden ännu känner igen. Den mest framträdande av dessa var, för 100 år sedan precis som idag, en ”arbetslinje”: den som kunde arbeta skulle.³³⁷ Kulturgeografen Erik Hansson skriver i sin avhandling om reaktioner på tiggande EU-migranter i Sverige, *Det känns fel* (2019), att det genom historien ”rätt en närmast konstant besatthet ur såväl moraliskt som ordningsmässigt perspektiv att se till att ’tiggare’ upphör med sitt tiggande för att i stället arbeta”.

De starka reaktionerna mot tiggandet, menar Hansson, är en ”överförd aggression”, som delvis är grundad på människors egen vantrivsel med arbete.³³⁸

Tiggeriförbudet vittnar om det stora politiska intresset och oron för den ökade fattigdom som tog fart i Europa under 1830- och 40-talen. Men fattigdomsfrågan var inte ny. Missväxt och krig gjorde att tiggarskarorna ökade redan under 1500- och 1600-talen. I stället för det andliga värde en fattig person hade under medeltiden – där både böner om hjälp och gåvor fyllde en religiös funktion – konstaterades det i 1624 års konstitution mot tiggare att det fanns ”rätta” och ”orätta” tiggare. Uppdelningen återspeglar en ovilja hos dem som arbetade att betala för de kringdrivande. De orätta fattiga, det vill säga de som var arbetsföra men ändå tiggde, förbjöds därför att tigga. Från 1750 till sekelskiftet 1900 mer än dubblerades Sveriges befolkning tack vare medicinska framsteg och bättre jordbruksmetoder. Men resurserna fördelades ojämnt och fattigdomen blev större, framför allt på landet. När industrialiseringen sedan sköt fart på 1870-talet omstrukturerades Sverige snabbt och de fattiga från landsorten flyttade till städerna. Men människor for som sagt illa även där, särskilt kvinnorna, som inte var lika eftertraktade inom industrin som männen. Att det finns fler kvinnor än män som ber om pengar i brevsamlingen – breven från kvinnor är cirka 60 procent – vittnar möjligen om kvinnornas större utsatthet.³³⁹

Uppdelningen i rätta och orätta fattiga från 1624 kommer på 1830- och 40-talen, med inspiration från diskussionerna i Europa och då framför allt i England, att formuleras i termer av ”värdiga” och ”ovärdiga” fattiga, eller ”ärliga” och ”oärliga”. Orden ”ovärdiga” och ”oärliga” relaterar till den engelska termen *pauper*, som importerades till Sverige 1836. ”Pauperismen” sågs som en ny sorts fattigdom som uppstått till följd av industrialiseringen. Det nya bestod i att den var kopplad till understödsberoende, det vill säga till *relationen* mellan samhället och den fattiga.³⁴⁰ Dess karaktäristika var ”beroendet, osjälvständigheten och de bristande moraliska kapaciteterna”, skriver idéhistorikern Frans Lundgren i *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt* (2003).³⁴¹ Vilken av grupperingarna som den fattiga personen tillhörde berodde främst på graden av skötsamhet, det vill säga på arbetsförmåga/-vilja, civilstånd, självkontroll, ärlighet och nykterhet för männen. För kvinnorna, som förväntades stå under männens försörjning, rörde det sig framför allt om omsorg om familjen, moral och sedesamhet.³⁴² Men bägge grupperna, både ärliga och oärliga, ansågs vara lika viktiga att

hålla under uppsikt, eftersom alla fattiga kunde befaras leva i och generera vanartighet, kriminalitet och osedlighet.³⁴³

Att sörja för de ärligt fattiga – särskilt äldre, sjuka, sinnessvaga, funktionsvarierade och föräldralösa barn – var under 1800-talet en kommunal fråga, så villkoren för hemort spelade stor roll.³⁴⁴ 1925 antecknar Selma Lagerlöf på ett brev: ”Ska inte kommunen, hjälpa i dylika fall. Brodern har väl hemortsrätt någonstädes. Jag kan inte.”³⁴⁵

Det kommunala biståndet kom dock alltmer att förenas med en så kallad uppsökande fattigvård, avsedd att uppfostra de fattiga. Verksamheten sköttes av borgerlighetens kvinnor och var primärt inriktad på ogifta mödrar, ogifta och arbetslösa män samt gifta kvinnor vars män inte tog försörjaransvar.³⁴⁶ Trots att de saknade rösträtt betraktades de borgerliga kvinnorna som samhällsbärande i den stora familjen staten och de skulle vägleda arbetarkvinnorna i den ideologi om familjen som nu växte fram.³⁴⁷ Enligt historikern Birgitta Jordansson var det egentligen fråga om att lära ut en genusideologi, ett slags inskolning i vad som krävdes av värdiga kvinnor och män.³⁴⁸ Den ”nya filantropin” var dock huvudsakligen en ”hjälp till självhjälp”, som enbart erbjöds om den ledde den hjälpsökande i rätt riktning.³⁴⁹ Det råder skilda meningar bland forskare om det var så att den uppsökande fattigvården uppstod *efter* att kvinnorna hade börjat med denna välgörenhet eller om välgörenhetsverksamheten uppstod *ur* fattigvården.³⁵⁰ Hursomhelst är det ett faktum att borgerliga kvinnor, under Selma Lagerlöfs livstid, tog aktiv del i fattigvården och att uppdraget utfördes både på ett offentligt plan som var rationellt och på ett privat, som gav utlopp för tidens mot barmhärtighet orienterade kvinnlighetsideal.³⁵¹ Detta kan, som nämndes i förra kapitlet, utgöra en delförklaring till att Selma Lagerlöf tillfrågades om hjälp i högre utsträckning än manliga celebriteter. Själv hade hon ju också varit aktiv i organiserat välgörenhetsarbete under sin tid som lärarinna i Landskrona.³⁵²

Synen på de fattiga påverkar givetvis *hur* de hjälpsökande presenterar sig i breven i Selma Lagerlöfs samling. Det gäller att till varje pris visa sig vara sköt-sam, en ärligt fattig. För trots att fattigvården tämligen drastiskt byter skepnad under de första decennierna av 1900-talet, när den rör sig från kommunal till statlig och blir mer jämställd,³⁵³ kvarstår en sortering av vilka som bör få hjälp och inte. De stora folkrörelserna, inte minst arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen, skärpte skötsamhetsidealerna.³⁵⁴ Forskningen har visat hur den fattigvård som tar form vid sekelskiftet bygger på att kontrollera skötsamhet utifrån, men

även på hur skötsamhetsidealet nu, genom självdisciplinering, börjar komma inifrån individen själv; det blir ett slags mentalitet.³⁵⁵ Med hjälp av en sådan dubbel kontrollfunktion av arbetarklassen och de minst bemedlade börjar Sverige, under framför allt 1920- och 30-talen, sin uppbyggnad av välfärden och folkhemmet.³⁵⁶

Självpresentationerna i breven till Selma Lagerlöf stämmer mycket väl in på de rådande skötsamhetskraven. 1912 skriver en man från Hagalund som bor hos sin mamma: ”Jag är en ofärdig ung man. Är nämligen så godt som lam i båda armar. Högra alldeles förlamad. Kan således inte arbeta [...] Jag har nu tänkt att börja handla med fisk. Det kan åtminstone räcka till hyran.”³⁵⁷ Från Orsa skriver sex år senare ännu en ung man: ”Jag är en fattig yngling, 23 år, har aldrig smakat starka drycker, ej heller snus mm, är absolutist för allt sådant snusk [...] frågar därför om Fröken Selma Lagerlöf ville hjälpa en framåtsträvande och ärlig yngling.”³⁵⁸ Arbetets betydelse är uppenbar i brevet från ”en fattig arbetaryngling” 1926: ”Sedan tidigaste barndom strax efter min Konfirmation har jag sört för mig själv. På grund av den svåra arbetslösheten, som ännu råder, har jag tyvärr varit utan plats en längre tid. Har sökt arbete överallt, svarat på platsannonser mm för att om möjligt erhålla något arbete.”³⁵⁹ 1934 skriver en mamma från Visby om sin oförskylda nödsituation:

Förlåt mig, vad jag här nedskriver, men nöden tvingar mig därtill. Jag är sjuk och fattig, vek och har tre små barn som behöver mors stöd. Jag har en liten flicka som, är sju år, och två små tvillingpojkar som är två år, min man har inga förtjänster att räkna på, och jag behöver hjälp för mina nerver, som genom arbete å bekymmer alldeles är slut.³⁶⁰

Flera ingredienser som kan föras till både svensk socialhistoria och till den biografiska legenden om Selma Lagerlöf karakteriserar tiggARBREVEN. Vi ska nu översiktligt analysera det typiska tiggARBREVETS uppbyggnad.

TiggARBREVETS form

I ett brev sänt i januari 1900 eller 1910 (stilen är svårtydd, men troligen 1910, eftersom Lagerlöf då blivit känd i bredare lager) skriver en kvinna från Uppsala. På brevet har Lagerlöf skrivit ”besv.” (besvarat). Det citeras i sin helhet:

Högaktade Fröken Lagerlöf,

I vår nöd vill jag vända mig till fröken Lagerlöf. O, hvad dett är skamligt af mig at skrifva och bedja om hjälp, men jag skulle kunna göra allt för mina kära föräldrar. Min far har arrenderat en liten trädgård vid Fyrislund en liten bit om Uppsala han är 47 år och så gladde vi oss åt att det skulle gå bra och jag hoppas att Gud skall välsigna den men vi hade ingenting att börja med fastän far alltid har varit arbetsam och sparsam alltid nykter och det bästa af allt troende. Men han har haft många barn att försörja. Vi äro sex syskon en bror dog i somras till vår stora sorg. Men Gud har alltid hjälpt oss igenom och jag hoppas han skall hjälpa oss ännu. Jag lider så af att se min stackars fars bekymrade ansikte så när jag fick höra talas om fröken Lagerlöf att fröken var så rik och har jort så mycket godt kunde jag ej låta bli att bedja om lite hjälp, men kanske Gud vill vara så god att hjälpa oss genom Fröken Lagerlöf, så att far kunde få om aldrig så lite till att betala sina skulder med som trycker honom så. Jag har också bedt Gud att han måtte välsigna mitt brev måtte dett ske hans vilja, vi får vara nöjda och tacksamma mot honom ändå. Jag är näst äldst af oss 2 systrar som har tagit platser här i stan 17 år är jag, vi försöker att hjälpa vår far så gott vi kan men vi får bara vara ute i vinter i sommar ska vi hem och arbeta i trädgården, men på vintern är där inte så mycket att göra. Men stora arrendet skall snart betalas och så har han måst sätta sig i skuld och löna af folk nu har vi ingenting att betala med. O, snälla Fröken om fröken ville vara så snäll och hjälpa oss, O vad jag skulle bli glad O, att få gå hem och glädja mina föräldrar. Men snälla Högaktade Fröken låt ingen få reda på att jag har bett så om hjälp Gud vet att dett är af nöden han vett också att jag ha skrifvit af mitt hjärtas Tankar, och at dett är af Hjärtat jag uppoffrar mig för mina Kära föräldrar. Han är också den som vet att dett är presis som jag skrifver. Jag Hoppas hon vill välsigna mitt bref. Nu vill jag sluta i jesu namn blott en bön O förlåt mig om jag har förolämpat Förlåt mig snälla fröken. Gud skall nog löna igen fast jag är fattig. Min adr. är [...] Uppsala³⁶¹

Detta är på många sätt typiskt för breven om ekonomisk hjälp. Som nämndes i kapitel 2 har Stina Hansson visat, bland annat i *Svensk brevskrivning*, att brev från det ”enklare” folket vid den här tiden inte var skrivna i en tradition som är uttalat påverkad av den klassiska retoriken. Därmed inte sagt att breven till Lagerlöf, via vad brevskrivarna lärt sig i hem och skola, inte kunde innehålla sådana inslag ändå.³⁶² Breven om ekonomisk hjälp i Selma Lagerlöfs samling har en påtagligt enhetlig disposition samt en mycket likartad *pathos*-orienterad argumentation. Brevgruppen kan därtill tacksamt analyseras mot bakgrund av en kombination av den klassiska retorikens huvudgenrer: det rådgivande talet, försvarstalet och det prisande talet. Hur bönen om hjälp utformas och hur brevskrivaren framställer sig är naturligtvis av avgörande betydelse för möjligheten att få pengar.

Som beskrevs i kapitel 1 intar alla brevskrivare en roll i förhållande till adressaten.³⁶³ Inte minst tydligt är detta förstås i de brev där vikten av att övertyga är så stark som i dem om ekonomisk hjälp. Den roll brevskrivaren intar hänger således ihop med både ärendet och vederbörandes syn på Lagerlöf, det vill säga den biografiska legenden.³⁶⁴ Brev i denna genre måste således ge en tydlig bild av brevskrivarens karaktär, av hens *ethos*. Att skapa trovärdighet, *pistis*, är då av allra största betydelse. En rad återkommande platser att hämta argument från, så kallade topiker (*topoi*), uppsöks av brevskrivarna för att åstadkomma detta både i den socialhistoriska situationen och gentemot just Selma Lagerlöf. De vanligaste topiker som vi ser i breven är flit, heder, nykterhet, Gud, familjen och inte minst ärlighet.

Brevskrivaren ställer sig ofta i en implicit försvarsposition och att de argument som anförs är vederhäftiga beläggs ofta med förnuftsbasead bevisning från trovärdiga källor, exempelvis ett intyg från en präst, en läkare, en lärare, eller som i följande intyg, skrivet av en polis: ”Att Albert Ljung i Nybro som jag personligen känner sedan 19 år tillbaka har under denna tid varit nykter samt fört en hedrande vandel. Wiktor Wedell Överkonstapel”.³⁶⁵ Men bevisen kan också hämtas från en högre makt, som i det analyserade brevet ovan: ”Gud vet att dett är af nöden”.

Att brevskrivarna känner sig tvungna att presentera bevis har rimligen med samhällets djupa misstro mot de fattiga att göra. Är brevskrivaren verkligen en ärligt fattig eller är den en oärlig? Är hen egentligen en sorts bedragare, en sådan som Dickens i den i föregående kapitel nämnda essän ”The Begging-Letter Writer” ilsket hävdade att alla som skriver tiggarbrev egentligen är?

Susan M. Schweik diskuterar frågan om ärlighet bland tiggare på ett betydande sätt i *The Ugly Laws. Disability in Public* (2009).³⁶⁶ Studien handlar om de lagar som reglerade synligt tiggeri, och som framför allt var riktade mot fattiga människor med funktionsvariationer och/eller på andra sätt marginaliserade individer och grupper, i det nordamerikanska samhället under decennierna kring sekelskiftet 1900. Schweik hävdar att ”begging *was* work and it *did* work” och syftar med detta inte bara på att de människor som tiggde gick till sitt arbete och hade vissa metoder och kunskaper, utan även på att tiggeriet avslöjade vilken politik som fördes i samhället.³⁶⁷ Tiggarna utgjorde levande exempel på att det inte fanns tillräckliga säkerhetsnät och att arbete inte fanns för alla.

Men det existerade förstås ”falska” tiggare, det vill säga sådana som låtsades vara ärliga tiggare, och de förstärkte enligt Schweik kulturens syn på vilka som var behövande och inte. De som tiggde under falska förespeglingar satte systemet i gungning och de försämrade å ena sidan för dem som var ärligt fattiga. Å andra sidan, påpekar Schweik, var skillnaden mellan dem som ansågs förtjäna att bli hjälpta och dem som inte ansågs ha den rätten sällan större än moralisk.³⁶⁸ Hunger är alltid hunger och både funktionsvarierade och icke funktionsvarierade överdrev de visuella attributen för att beveka potentiella givare. Både de som låtsades ha funktionsvariationer och de som faktiskt hade det ville därför ha funktionshjälpmedel av läkarna. Kryckorna i läkarskåpet fyllde därmed samma funktion för båda grupperna i förhållande till potentiella välgörare: de var ett tecken som signalerade ärlig fattigdom.³⁶⁹

I offentligheten kan förstås någon som tigger göra troligt att hen är behövande genom hur hen ser ut. Hen kan ta hjälp av olika synliga tecken, yttre attribut som kryckor, kläder, mimik, blickar, gester, plakater och lappar. Även den plats tiggaren befinner sig på spelar roll. I ett brev fungerar dock inte dessa taktiker alls. Andra bevis måste presteras, som fotografier eller försäkringar om äkthet från en betrodd person – som de intyg på fattigdom, skötsamhet, nykterhet med mera som brevskrivarna skickar med till Lagerlöf.³⁷⁰

I sin diskussion om tiggeri och bedrägeri beskriver Schweik hur alla böner om hjälp aktiverade associationer till kriminalitet, vilket givetvis genererade en äkthetskonflikt:

Distinktionen mellan det falska och det äkta var tillräckligt betydelsefull för att skapa en skillnad mellan ett språk som rörde omsorg

Att Fru Emmy Bruhn, som jag
 väl känner, är tyngd av svåra ekonomiska
 bekymmer, som märkt känns dubbelt tunga
 då hon har minnet av lyckliga ekonomiska
 tider, varför hon verkligen är i behov av
 den hjälp, som välvilliga medmänniskor
 kunna lämna genom ekonomiskt-lästånd,
 Betygas

Montelje den 28. 10. 1932

Einar Bergvall
 kyrkoherde

Att detta är rätt avskrivet intygas
 Siguhild Lauby *Althögskolan*
 Bärnängen

Avskrifter på betyg, läkarintyg, läraromdömen, intyg från präster och liknande bifogades breven för att visa att avsändaren var ärlig. Här intygas en kyrkoherde att brevskrivaren har ekonomiska bekymmer.

och ett som rörde kriminalitet, samt en konflikt som rörde autenticitet, och dessa spelades ut upprepade gånger i berättelser om lösdrivaren och tiggaren.³⁷¹

Detta att den som ber om hjälp potentiellt ljuger eller är kriminell är en efterhängsen tankefigur som var lika påtaglig på Lagerlöfs tid som idag. Tiggeri och ansökningar om understöd relateras om och om igen till den möjliga risken att en givare, eller en myndighet, blir bedragen. Den som ber om ekonomisk hjälp gör det, och gjorde det, utifrån ett slags försvarsposition – hen måste bevisa ett ärligt behov av medel.

Det råder ingen tvekan om att brevskrivarna som tigger pengar av Selma Lagerlöf vet att de gör något som är misstänkliggjort som något dåligt, rent av potentiellt bedrägligt, och att deras brev kan komma att läsas utifrån en anklagande position. Troligen är det därför som ett brev från en hjälpsökande i princip alltid inleds med en ursäkt. Brevskrivarna förklarar, som i brevet ovan, att de vet att det är skamligt att be om pengar och att de skäms. Ofta avslutas därtill breven med att Lagerlöf ombeds att hålla deras bön hemlig. I förra kapitlet förknippade vi denna önskan om hemlighållande med brevskrivarnas stora tillit till författaren när det rörde privata angelägenheter, vilket förstås är en orsak till att de vänder sig till henne med stora förtroenden överhuvudtaget.

Men en önskan om att hålla något dolt kan därtill associeras med skam. Kulturteoretikern Sara Ahmed ser skammen som en rörelse mellan att dölja sig och att exponera sig. Breven gör denna ambivalens tydlig.³⁷² Brevskrivaren uppvisar sin utsatta belägenhet och behöver sedan, i den för skammen kännetecknande rörelsen bort från den andra, dölja det den avslöjat. Den som är exponerad för andra visuellt – någon som till exempel tigger i gaturummet – rodnar kanske, vänder bort sin kropp eller slår ned sin blick. När det gäller breven översätts den kroppsliga reaktionen i ord: ”O, hvad dett är skamligt af mig at skrifva och bedja om hjälp” (ur citatet ovan), ”Jag bönfaller om att ej mina rader må komma för någon annans ögon” (se citat nedan).

Efter ursäkten och åberopandet av skammen brukar tilltaget att skriva till Selma Lagerlöf försvaras på olika sätt. Framför allt används argumentet att bönen trots allt gäller en större sak.³⁷³ I brevet från Uppsala ovan är den större saken förstås att familjens hem och försörjning måste räddas. Brevets ändamål följs sedan av en livsberättelse, en bakgrund, som ligger till grund för varför hjälpen bör ges.

Detta brev är från en kvinna i Malmö, skrivet i december 1901. Det är till förväxling likt det första brevet när det gäller ursäkterna, smickret, skammen. I båda breven spelar Gud en stor roll:

Jag skriver dessa rader i Guds Namn [...] Låt genom eder godhet en glimt af glädje och ljus komma in i en fattig enkas him. Och Gud Välsignar eder mångfalt igen. För låt mig och tänk ej illa om mig. Jag vet att det i andras ögon synes orätt ty människornas tankar öfverestämmer ej med Guds tankar, Men min nöd driver mig till att bedja den som Gud så rikligen Välsignat. [---] Jag bönfaller om att ej mina rader må komma för någon annans ögon, utan må Gud ingifva eder den rätta tanken om mig, att det är värkligt behöfvande det vet Gud, men vi äger ingen som jag kan vända mig till för att få hjälp. Derfor beder jag om förlåtelse och bönhörelse. Om jag genom Guds Nåd kan få emotaga något svar på min bön är min adress [...].³⁷⁴

Det förutsätts av båda brevskrivarna att adressaten uppskattar referenserna till Gud. Bägge implicerar att Gud verkar genom författaren – ett smicker som innehåller ett element av krav. Med åren blir hänvisningarna till Gud färre i denna brevggenre, men de förekommer fram till Lagerlöfs död.

Som framhölls i kapitel 1 är en ingivelse från Gud eller försynen ett vanligt sätt för brevskrivare att ursäktat sitt brev. Gud kunde göras till delansvarig för att brevskrivare alls skriver och ber om pengar. Vid sidan av Gud är det som sagt vanligt att en ingivelse att skriva uppges ha kommit via en dröm, och återigen läggs tilltaget att skriva över på en annan instans. Det kan röra sig om långa redogörelser för drömmar eller kortare. Detta citat är från en kvinna från Sundsvall 1925:

Med anledning av en dröm, tager undertecknad sig friheten skriva till Författarinnan, och hoppas att dessa mina rader inte kommer på något sätt olämpligt, eller att Författarinnan blir ledsen för mitt järva tilltag! --

Det är emellertid så att jag drömde här om natten, efter att först ha legat och icke kunnat somna, därför att jag låg och kampade med mina ekonomiska bekummer, till slut somnade jag och drömde att jag mötte Författarinnan på vägen då jag blev tillfrågad hur det stog till, eftersom jag såg så ledsen ut, talade om min belägenhet och fick till svar att jag skall hjälpa dig [...].³⁷⁵

Utöver att använda drömmen som en motivering, är detta exempel också ett slags fiktionsskapande. Liksom i många av Lagerlöfs berättelser framställs ett slumpartat möte som något som kan avgöra ens öde.

Smicker och hyllningar ingår förstås regelmässigt i dessa brev: ”fröken var så rik och har gjort så mycket godt”. I slutet av dem brukar förfrågan om hjälp upprepas med hänvisning till vad som skulle hända om man fick pengar: ”O vad jag skulle bli glad O att få gå hem och glädja mina föräldrar”. Därpå följer i regel fler ursäkter, ibland mer smicker samt slutligen en tydlig adressuppgift.

Den sårbara brevskrivaren – igenkänning, erkännande, symmetri

Ett vanligt förekommande argument för att be om pengar är att ens hem kan gå förlorat. Det motivet ska nu analyseras för att undersöka betydelsen av igenkänning och erkännande i brevskrivarnas hjälpsökande. I inledningen nämndes hur brev som innehåller en bön om hjälp för att kunna behålla ett barndomshem relaterar till Lagerlöfs egna erfarenheter av att förlora och återvinna Mårbacka och till de av hennes verk som tematiserar detta. Här är ett par ytterligare exempel på brev där hemmet står i centrum. Första citatet är från en man som ber om ett lån för att kunna lösa en inteckning i en fastighet han äger. Om han inte får ihop pengar tvingas familjen lämna bostaden, skriver han:

Jag är mycket skötsam så jag är ej självförvållande till min svåra belägenhet, men den arbetslöshet som har varit med all dess efterblivna skatter, har jort att jag ser mig tvungen lämna mitt hem om jag ej av någon barmhärtig människa får hjälp [...] den minsta lilla summa är jag tacksam för. Varför jag kom att skriva till D:r Lagerlöv var därför att jag och min hustru såg D:r Lagerlövs fotografi i Tidning Hemmet, och vari det stod omnämnt om Dr Lagerlövs nyss utkomna bok som handlar om fädernehemmet. Vi tänkte då att D:r Lagerlöv, som vet värdet av att ha ett hem också kanske kan förstå känslan av att måsta mista det.³⁷⁶

Vi ser hur mannen explicit knyter an till skötsamhetsidealet. Han kan inte själv hjälpa att han inte har tillräckligt med pengar, skriver han, och skjuter över

ansvaret för sin belägenhet på något utanför hans kontroll, det vill säga arbetslösheten. Situationen förknippas med flera aspekter av Lagerlöflegenden och den nyutkomna bok han refererar till är rimligen Lagerlöfs självbiografiska verk *Mårbacka* (1922). Av bokens existens drar han slutsatsen att författaren vet ”värdet av ett hem” och därför kan förstå hans rädsla för att mista sitt.

Kvinnan nedan, som skriver från Täby 1934, tar upp hemmet ställt i relation till barnen och till familjeideal, när hon hänvisar till dess betydelse både i Lagerlöfs verk och för den biografiska Selma Lagerlöf:

Jag hörde för flera dagar sedan en uppläsning i radio. Det var om Mårbacka, om kärleken till det gamla barndomshemmet. Därför fick jag en underlig känsla i bröstet. Skulle manne icke den människa som så vackert skriver om sitt barnahem, o som skrivit för att återfå det, kunna förstå mig i mina tankar. Och om det vore i Edermakt att kunna hjälpa mig. Jag är 30 år, min man 33 år o vi ha tre barn 6. 7. 9. år. Min man o jag har sedan vi blevo gifta endast o allenast strävat för en egen liten täppa, ett litet torp, ett litet hem.³⁷⁷

Läsakten har som synes väckt en känsla för och en föreställning om att författaren förstår betydelsen av ett hem och att denna förståelse korresponderar med brevskrivarens egen. Båda breven betonar just detta att Lagerlöfs egna erfarenhet av hemmets betydelse gör henne skickad att förstå deras.

Hemmen spelade stor roll överlag för författarcelebriteter i samtiden – tänk bara på Verner von Heidenstams Övralid och Ellen Keys Strand – men i Selma Lagerlöfs fall hade det en särskild lyster, eftersom hon både förlorade sitt hem och kunde köpa tillbaka det genom sina framgångar som författare. Hon skriver om detta i flera av sina verk och hon nämner det i intervjuer. Mårbacka är med andra ord ett betydelsefullt biografem i brevskrivarnas läsning av texter eller epitexter, det vill säga en del av dessa texter som väcker särskild genklang hos vissa läsare. Samtidigt är också det förlorade och återvunna hemmet ett medialt exponerat inslag i den biografiska legenden om Selma Lagerlöf och det förknippas i breven om ekonomisk hjälp med läsarnas egna utsatta situationer. I det följande dröjer vi vid brevskrivarnas sårbarhet när det gäller motivet med det förlorade hemmet och reflekterar över hur den används produktivt för att be Lagerlöf om hjälp.

Det finns mängder av forskning om sårbarhet, men under 2000-talet har

det utvecklats nya synsätt. Från att sårbarhet huvudsakligen betraktats som någonting beklagligt, en situation som individen till varje pris ska räddas ur genom förslagsvis *empowerment* – vilket förstås är önskvärt men inte alltid möjligt – frågar sig forskningen nu om sårbarhet skulle kunna vara något mer. Kan sårbarhet teoretiseras och dokumenteras som en position eller ett tillstånd som *gör* någonting med omvärlden? Är det möjligt att den kan ses som en resurs? Vilka krav ställer sårbarhet på engagemang, på etik och på ansvar?³⁷⁸ Kan det, som filosofen och genusteoretikern Judith Butler hävdar, vara en form av politiskt motstånd att exponera och använda sin sårbarhet?³⁷⁹ Denna omorientering är utgångspunkten för följande avsnitt, där frågan är hur brevskrivarna använder sin sårbarhet för att få Selma Lagerlöf att engagera sig i deras sak. Hur försöker de göra sin sårbarhet produktiv? Finns det politiska kopplingar och hur blir den biografiska legenden om Lagerlöf relevant?

Det är viktigt att hålla i minnet att det är med utgångspunkt i bilden av Selma Lagerlöf, i den biografiska legenden, som alla brev formuleras. Därför skiljer sig hjälpsökandes brev till författaren från en skrivelse som riktas till en myndighet eller en välgörenhetsorganisation. Ingen brevskrivare ger respons på en läsning av ett verk utan att vara påverkad av den mediala bilden av Lagerlöf och ingen kommenterar Lagerlöfs person utan att uppfattningen av henne är påverkad av författarskapet.³⁸⁰ Brevet om ekonomisk hjälp är, menar vi, inte möjliga att tolka utan en förståelse för legeringen av Lagerlöfbilden, författarens medskapande av den, författarskapet, författarens olika roller, samt läsarens kunskap om och engagemang i Lagerlöfs texter eller Lagerlöf som författare. Resonemanget kommer nedan att koncentreras till Mårbackas betydelse när läsarna som ber om pengar skriver om sitt eget hem. Det har även betydelse för andra delar i Lagerlöflegenden, som Värmland, motiv i de litterära texterna, eller Selma Lagerlöfs olika roller, exempelvis lärare, lantbrukare, författare, intellektuell, akademiledamot, fredsivrare eller rösträttsförespråkare.

Att använda sin sårbarhet

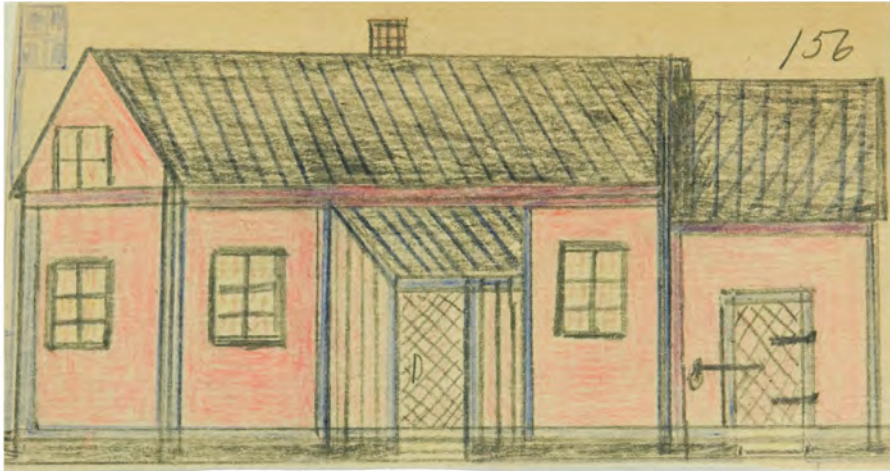
De okända människor som skrev till Lagerlöf har alltså forskningen inte haft mycket till övers för, i synnerhet inte dem som bad om pengar. Dessa var förstås i regel fattiga och ofta obildade, och de ansågs ha plågat författaren med sina böner. De många tusentals breven, som Lagerlöf ändå månade om

att spara, låg fullt synliga i författarens brevsamling utan att forskningen uppmärksammade dem.³⁸¹ Kanske kan det sägas att dessa brev saknade värde i jämförelse med släktens, vännernas och den litterära elitens. Försändelserna var helt enkelt från människor som inte erkändes.

Breven från hjälpsökande är ofta innehållsrika. De kan beskrivas som omsorgsfullt skrivna självbiografier i miniformat där brevskrivaren redogör för de livsomständigheter som ligger till grund för förfrågan om hjälp. Ofta är de långa, somliga är svårlästa. Ibland refererar de till läsning av Lagerlöftexter, ibland inte. Språket håller en förhållandevis hög nivå, vilket också gäller breven från de avsändare som är minst bildade. Som vi nyss visat är den retoriska strukturen likartad. De som skriver tycks dessutom vara medvetna om att de inte är ensamma om att vilja bli hjälpta av Lagerlöf.³⁸² Med andra ord har de insett att de ingår i en gemenskap av hjälpsökare, men även att de måste skilja ut sig, förmå författaren att ge dem uppmärksamhet: varför ska Selma Lagerlöf hjälpa just mig?

Det är när det gäller denna fråga som Mårbacka och brevskrivarens förlust av eller längtan efter ett hem blir aktuellt. Selma Lagerlöfs förlorade och så småningom återköpta hem, vikten av hemmet, skapar igenkänning hos många brevskrivare som är i ekonomisk knipa. Författarens förlust av Mårbacka rör en erfarenhet som många säger sig på olika sätt dela: att ha fått gå ifrån sitt hem, att riskera det eller inte ha råd att skaffa ett hem alls. Och eftersom Lagerlöf själv har förlorat sitt hem innebär det att hon borde kunna känna igen sig i brevskrivarnas belägenhet. Som kvinnan skrev i brevet från Täby 1934: "Skulle manne icke den människa som så vackert skriver om sitt barnahem, o som skrivit för att återfå det, kunna förstå mig i mina tankar?"

Den här typen av retoriska frågor från de hjälpsökande läsarna visar att de tar för givet att likheten mellan dem och författaren har betydelse och att de uppfattar att den bör göra Selma Lagerlöf mer benägen att ge. Läsarbreven ger således uttryck för vad statsvetaren Iris Marion Young refererar till som en missuppfattning om det symmetriska utbytet, det vill säga tron på att maktrelationer kan uttraderas bara den privilegierade intar den utsattas position. Young menar förstås att detta är omöjligt. Förhållandet mellan Selma Lagerlöf och de hjälpsökande brevskrivarna är alltid asymmetriskt eftersom fördelningen av privilegier är så ojämn.³⁸³ De behövande skribenterna kan ur Youngs perspektiv inte stå i författarens skor och hon inte i deras. Ett liknande synsätt representerar filosofen Emmanuel Levinas. Han hävdar att vi har ett ansvar

Många brevskrivare ville ha pengar till ett hem eller bad om hjälp att kunna bo kvar i sitt hem. Den här brevskrivaren har bifogat en ritning av sin husdröm.

för andra just på grund av att vi är olika, och istället för att bygga den etiska relationen till varandra på likhet, begriplighet och symmetri förespråkar han ett ansvar som grundas på det faktum att vi helt enkelt existerar.³⁸⁴

Men teoretiska rimligheter är en sak och föreställningar hos empiriska människor i samhället ofta en annan. Många av brevskrivarna ger uttryck för att de tror att det är viktigt att de delar erfarenheten om det hotade hemmet med författaren. Föreställningen om igenkänning spelar en central roll i deras sätt att anknyta sin sårbarhet till biografemet om Lagerlöfs hem i sina brev om hjälp. De har i fallet med hemmet känt igen delar av författarens situation i sin egen och verkar utgå från att deras egen position därmed är igenkännbar för henne.

Läsarnas böner om hjälp är alltså grundade på att de lägger vikt vid gemensamma erfarenheter. Ur ett sårbarhetsperspektiv kan de, som vi ser det, bäst knytas till Judith Butlers psykoanalytiskt influerade tankar om ansvar på grund av likhet, som hon först diskuterar i *Precarious Life* (2004). Butler hävdar där att människor på den mest primära nivån är lika, eftersom vi alla har drabbats av förlust genom separationen från vår primära omsorgstagare i barndomen.³⁸⁵ Detta gör oss till ett ”vi”. Det är ett vi som även inkluderar det faktum att våra kroppar är sårbara, eftersom de är sociala och inte autonoma. Vi utsätts för andra, vi riskerar att förlora andra, vi kan alla bli föremål för

våld och olyckor och vi är alltid förbundna med andra. Bandet till andra blir enligt Butler tydligt när vi drabbas av en förlust, eftersom vi med förlusten förlorar något av oss själva som vi ibland inte riktigt vet vad det är. Och eftersom vi är förbundna med dem vi sörjer så kan sorgen heller inte vara privat. Tvärtom, skriver Butler, utgör den en bas för olika gemenskaper: det faktum att vi sörjer varandra gör oss etiskt förpliktigade att värna varandras liv.³⁸⁶ En förutsättning för detta ansvar är dock att människor alls är sörjbara. De måste tillhöra grupperingar som erkänns – som syns, som kan och får sörjas. Det finns nämligen enligt Butler en både sår- och sörjbarhetens hierarki, inom vilken vissa är sörjbara, andra mindre, somliga inte alls.³⁸⁷

En hjälpsökandes första uppgift är naturligtvis att göra sig erkänd i sitt lidande och när brevskrivarna ger sig till känna för Selma Lagerlöf åberopar de en erfarenhet av förlust som liknar hennes.³⁸⁸ Om vi vinklar deras argument med stöd av Judith Butlers resonemang kan det formuleras så här: ”Jag gör mig sörjbar för Selma Lagerlöf genom att kontakta henne i mitt ärende, ty när jag visar att min förlust är lik hennes förlust aktiverar jag det band som förpliktigar henne att hjälpa mig.” Brevskrivarna vill göra sig sörjbara så att författaren ska ”sörja för dem”, för att använda en dubbeltydighet i svenskan som pekar mot det ansvar vi enligt Butler har gentemot andra.

Det förekommer således att forskare i politisk teori idag resonerar om människors grundläggande likhet, att vi alla är sociala och sårbara, och att igenkänning och erkännande som bottnar i detta ses som en grund för etiska resonemang.³⁸⁹ Det är intressant att överföra dessa tankar på litteraturvetenskapens tolkningsmetoder och konstatera att sådana idéer om likhet på många sätt skär sig mot de dominerande strömningarna inom samtida litteraturteori. Sedan åtminstone nykritikens genombrott på 1950-talet har att läsa igenkännande, eller identifikatoriskt, setts som både banalt och som en potentiell felkälla för forskare, inte minst eftersom känslor då kan involveras i läsningen.³⁹⁰ Även poststrukturalistiskt orienterade tolkningsteorier är skeptiska till igenkännande läsning då de istället betonar vikten av att fokusera på det annorlunda.³⁹¹

Rita Felski har i bland annat *Uses of Literature* (2008) kritiserat det hon kallar litteraturvetenskapens mer än halvsekelånga beröringsskräck med igenkännande sätt att läsa, något vi återkommer till i nästa kapitel om läspraktiker.³⁹² Detta har ytterligare förstärkts, betonar hon, genom inflytande från till exempel ovannämnda Levinas, som betonar att vi aldrig kan förstå det som

är olikt eller udda, att det är oetiskt av oss att tro det vara möjligt.³⁹³ Att läsa igenkännande skulle därför i linje med Levinas ses som naivt, trivialiserande, koloniserande, narcissistiskt, ja som ett egoistiskt försök att göra annorlunda-het till något eget. Den enda igenkänning litteraturvetare velat ta i är enligt Felski *misrecognition* – att känna igen illusoriskt och felaktigt enligt Jacques Lacans och Louis Althusserns teorier.³⁹⁴

I sin uppvärdering av igenkännande läsning inom litteraturvetenskapen talar Felski således för andra läsningar än den misstankens och asymmetrins hermeneutik som litteraturteoretiker ofta praktiserar.³⁹⁵ Felskis synpunkter har blivit en av utgångspunkterna i den lästeoretiska inriktning inom litteraturvetenskapen som fått namnet postkritik. Den diskuteras vidare i bland annat *Character* (2019), en bok om texttolkning som Felski skrivit tillsammans med Toril Moi och Amanda Anderson. De tre litteraturvetarna vill göra upp med idén om att vi är naiva om vi exempelvis läser litterära verk som om de handlar om verkliga personer. De förespråkar att akademiker ska kunna läsa igenkännande, både när det gäller karaktärer och miljöer – det vill säga att de professionella läsarna ska kunna närma sig ”vanliga” läsaressätt att läsa.³⁹⁶

Trots att dessa forskare inte alls sysslar med empirisk läsforskning (eller ens definierar vad de menar med en vanlig läsare), så kan den som gör det, i mötet med de faktiska läsarna, inte undgå att uppmärksamma det betydande glapp som existerar mellan lekmäns läsning och yrkesläsares. Via Felski blir flera av våra observationer om Lagerlöfläsning hos allmänheten bekräftade. Det är exempelvis ett faktum att de flesta som beskriver läsupplevelser i de tiotusentals bevarade breven till Lagerlöf förknippar dem med händelser i sina egna liv. Läsarna relaterar till igenkännbara miljöer, protagonister och händelser och skriver om hur de påverkats av läsningen moraliskt, känslomässigt och i sin vardag. De ser sina egna erfarenheter manifesteras i verken, skriver de, och det händer till och med att de erbjuder Lagerlöf berättelser ur sina egna liv som de tycker borde passa hennes författarskap.³⁹⁷

I tidigare artiklar har vi konstaterat att det är de mest överdrivna och känslosamma händelserna som läsarna verkar mest benägna att känna igen sig i, inte de realistiska.³⁹⁸ Läsare som hörde av sig till författaren tycks ha tagit till sig av delar som passar in på enstaka, utmärkande händelser, ofta svåra situationer i livet – sådana som kräver tröst, stöd, djupare insikter, gemenskap. Likartade resultat har andra studier av läsarbrev gett, till exempel den tidigare nämnda som rör Balzac.³⁹⁹

Att förlora sitt hem är en sådan extraordinär händelse, svår att beskriva också som en realitet utan att det blir känslösamt. Brevens som använder sig av detta biografem är således ofta emotionella och verkar överdrivna. I många avseenden påminner de om Selma Lagerlöfs eget sätt att skriva, och därför kan det vara ännu ett sätt att betona likhet. Givetvis är det inte så att det finns ett till ett-relationer mellan å ena sidan läsaren och hans erfarenheter och å den andra litterära personer, händelser och miljöer i litteraturen. Men att litteraturteoretiker bortser från att igenkänning är en del av litteraturens dragningskraft, som kan ha en både erkännande och förändrande betydelse, är, som Felski hävdar, att gå väl långt i den mest lovvärda ansträngning att undvika banala tolkningar.⁴⁰⁰

Att läsarna uttrycker att de känner igen sig i Selma Lagerlöfs texter innebär att de på olika sätt upplever sig vara erkända. Eftersom politisk teori om erkännande i regel handlar om att uppmärksamma sårbara grupper i samhället genom olika typer av mediala och officiella erkännanden, är det inte långsökt att koppla den till litteratur och läsning.⁴⁰¹ Vi vill med andra ord argumentera för att litteratur är ett medium av stor betydelse just för att erkänna läsare i deras sårbarhet. Det har varit av betydelse för responsen på Lagerlöfs texter att de, spridda i alla litterära kretslopp och sanktionerade av skolan, ideella organisationer, föreningar och så vidare, i så hög utsträckning handlar om utsatta människor. Motivet med det förlorade hemmet uppträder till exempel genom hela Selma Lagerlöfs verk. I *Gösta Berlings saga* (1891) möter vi det flera gånger: i upptakten – i kapitlet som heter ”Tiggaren” rent av – räddas Gösta från sin kringdrivande, hemlösa tillvaro av majorskan, som sedan själv, utjagad från sitt hem, får stryka omkring och tigga på vägarna. I *En herrgårdssägen* (1899) blir Gunnar Hede galen när familjens gård är hotad och utklädd till getabock driver han omkring på bygden med kramsäcken. *Kejsarn av Portugallien* (1914) bygger på motivet om den fattiga arbetarfamiljens utsatta situation; det hotade hemmet driver handlingen. En av delarna i Lagerlöfs självbiografi bär rent av titeln *Mårbacka* (1922) och i den sista romanen, *Anna Svärd* (1928), lever en avsatt präst ett kringdrivande liv på vägarna.

Felski diskuterar hur litteraturen kan få en läsare att känna sig bekräftad. Läsningen, skriver hon, kan visa ”att jag inte är helt ensam, att det finns andra som tänker eller känner som jag. Genom denna liknande erfarenhet känner jag mig erkänd; jag är räddad från skräcken för osynlighet, fasan av att inte vara sedd”.⁴⁰² I en tidigare artikel har en av oss resonerat om Lauren Berlants

begrepp ”den intima publiken” med bäring på breven från Lagerlöfs publik,⁴⁰³ och visat hur Lagerlöfläsarna uttrycker en medvetenhet om delade värderingar, inte bara med författaren utan även med andra läsare, och att detta har en närhetsskapande effekt.⁴⁰⁴ Läsarna blir därmed erkända inte enbart genom relationen till den litterära texten och författaren utan också av att befinna sig i den av föreställda gemensamma värden präglade samhörigheten.

Breven visar således att många läsare länkar det förlorade hemmet i både berättelser om Lagerlöfs liv och i hennes texter till egna erfarenheter. En omformulering av bandet till de sörjbara i Butlers mening blir nu så här: ”Jag tillhör en av de sårbara grupper som erkänns i Selma Lagerlöfs texter genom förlusten av mitt hem. Hon kommer därför, när jag nu ger mig till känna, att hjälpa mig.” Ett band mellan författaren och läsarna har gjorts synligt genom att Lagerlöf *först* skrivit till läsarna. Därför kanske läsarna skriver till henne delvis för att de känner sig igenkända och erkända i sin sårbarhet – de vill visa sig som individer i andra änden av bandet, en som tillhör gruppen ”vi, vars hem är hotade”.

Att Lagerlöf skänkte pengar kan möjligen haft att göra med att hon själv förstod att bilden av henne omfattade denna komponent, detta löfte om att hjälpa. Hennes välgörenhet blev alltmer självgenererande med tiden genom det samspel mellan texter, medier och rykten som finns i den legering vi kallar för den biografiska legenden, en aspekt vi återkommer till i slutet av kapitlet.

Sårbarhet och kommunikation

De litterära verkens beskrivning av lidande och förlust och läsarnas berättelser i breven relaterar, som visats, till varandra på flera olika sätt. Susan Sontag har i *Regarding the Pain of Others* (2003) hävdats att skildringar av lidande i text kan vara mer drabbande än den fotografiska bildens. Sontag menar att båda medierna kräver engagemang och särskild uppmärksamhet av läsaren/betraktaren. Men, skriver hon, den skrivna texten kan på grund av att den kräver läsarens utsträckta tid vara mer effektiv än bilden, då lidandet i en text tvingar läsaren att dröja vid det; hen måste tänka och reflektera.⁴⁰⁵ För den författare eller brevskrivare som skriver om lidande gäller givetvis något liknande. Att fotografera lidande är momentant, men att skriva en text om lidande sker under mer utdragen tid.

Läsarnas kommunikation om sitt lidande i brev till Selma Lagerlöf ger

skäl att dröja vid skillnader mellan ordet sårbar, på engelska *vulnerable*, och termen prekär, på engelska *precarious*, som har diskuterats av Barbara Korte och Frédéric Regard i antologin *Narrating Precariousness* (2014).⁴⁰⁶ Skillnaden mellan termerna är egentligen inte särskilt stor och vi vill betrakta sårbarhet som ett paraplybegrepp, vilket täcker tillstånd som prekär, utsatt, fragil och skör. Men med tanke på termernas etymologi finns här en poäng med att precisera termen prekär i förhållande till termen sårbarhet, eftersom en sådan tydlighet ytterligare kan belysa brevskrivarnas sårbara situation som något de använder, gör produktivt.

Det engelska ordet för sårbarhet, *vulnerability*, och i förlängningen det ovanliga svenska adjektivet ”vulnerabel”, kommer enligt *Oxford English Dictionary* (OED) från det latinska verbet *vulnerare*, ”att såra”, ”att skada”, vilket också kan användas figurativt i betydelsen ”att förödmjuka”. Substantivet *vulnus* betyder enligt samma källa ”sår” och är alltså förknippat både med skada och smärta. En sårbar person – vilket vi alla ontologiskt sett alltid är, men i olika mån och alltid i förhållande till sörjbarhet och hierarki – måste erkänna att det finns en andra som kan utsätta den för psykisk eller fysisk skada. Sårbarhet innebär därför att det alltid existerar ett binärt maktförhållande. Någon kan skada den som är sårbar och det finns därför en struktur av våld inbyggd i begreppet sårbarhet: en agent kan angripas, en annan är angripare.⁴⁰⁷ Engelskans ord *precarious* – ”prekär”, ”osäker”, ”vanskelig” – har däremot egentligen inte något element av våld inbyggt i sig. Termen kommer enligt OED från latinets *precarius* som betyder ”bedjande”, ”som vinnes med böner” eller ”ges av nåd”.⁴⁰⁸ Andemeningen är att det är vanskligt att vara beroende av välvilja, till exempel av gåvor från andra.⁴⁰⁹ Korte och Regard påpekar dock att det i den prekära positionen *alltid* föreligger en möjlighet till kommunikation. Om jag befinner mig i en situation präglad av osäkerhet måste jag erkänna att det finns en adressat, ”någon som kanske lyssnar, eller inte lyssnar, på mina rop på hjälp”.⁴¹⁰ Det existerar således en möjlighet till dialog, en potential för ömsesidighet, det vill säga ett slags uppmjukning av asymmetri.⁴¹¹ I brevskrivarnas fall är en sådan möjlig kommunikationspartner Selma Lagerlöf.

Men är då brevskrivarnas position i första hand prekär? Det prekära saknar det strukturella våld som tydliggör asymmetrin i den maktrelation som termen sårbarhet pekar mot, skriver Korte och Regard.⁴¹² Mot detta kan invändas att det knappast finns ett enda upptänkligt fall där den som är i en prekär position inte även är sårbar. Däremot behöver den som är sårbar inte

nödvärdigtvis vara osäker, ty att vara sårbar för angrepp är inte alls detsamma som att vara beroende av välvilja. De fattiga brevskrivarna är dock både osäkra och sårbara i sin position. I ekonomisk utsatthet är vi beroende av andra, men vi är *också* alltid sårbara för omständigheter som olika typer av exploatering, ett avslag på en bön om hjälp eller att en existerande finansiering upphör. Och vi är därmed asymmetriskt positionerade. Detta visar ju inte minst de starka reaktioner på avslag på förfrågningar som Lagerlöf understundom fick och som diskuterades i förra kapitlet.

Skillnaden mellan att vara sårbar och osäker rör sig, menar vi, reellt sett mest om en precisering av riktning. I relation till Selma Lagerlöf och de hjälpsökande brevskrivarna passar termen prekär bra, eftersom den lyfter fram behovet av att ta initiativ till kommunikation, att göra sig erkänd. Brevskrivarna ber om arbete, tigger pengar, försöker få ett lån; de fattar pennan för att kommunicera en bön om hjälp riktad till Selma Lagerlöf. Själva handlingen ”att skriva till Selma Lagerlöf” kan därför ses som relaterad till det prekära i sårbarheten. Eller om vi följer förslaget ovan om att Lagerlöf skrev *först*: att svara på den välvilliga författarens inuit.

Något annat som påverkar kommunikationen mellan den osäkra och den andra är att den inte alltid sker mellan enbart två agenter. Korte och Regard påpekar att medan sårbarhet består av en maktrelation mellan två parter – angriparen och den angripna – så kan osäkerhetens scen av beroende och välvilja rymma en tredje agent, ”ett vittne om man så vill, eller en skribent, journalist, romanförfattare, dramatiker, som kan erkänna eller avstå från att erkänna att utsattheten existerar, eller utsatthetens betydelse”.⁴¹³ Med inspiration från denna insikt kan det återigen framhållas att Selma Lagerlöf ofta erkänner behövande i såväl sina verk som i intervjuer och i reportage. Den brevskrivarna kommunicerar med är därmed på sätt och vis *samtidigt* ett möjligt vittne, en potentiell välgörare och någon som bjuder in andra vittnen. Att många ber författaren att hålla breven hemliga visar givetvis att det existerar en medvetenhet om att kommunikationen har potential att öppnas för fler. Brevskrivarna för därtill själva in vittnen i sina brev för att intyga att de inte är oärliga.

Nu visste säkert inte brevskrivarna att Lagerlöfs partner Valborg Olander, ”sekreteraren”, ofta läste deras brev. Att breven därtill skulle komma att sparas för eftervärlden, så att vi forskare och andra kan läsa dem, var det nog heller ingen annan än Lagerlöf som förutsåg.

”När har min nästa rätt till mina resurser?”

Denna fråga ställde sig säkert Selma Lagerlöf många gånger.⁴¹⁴ Hon skänkte som vi varit inne på förhållandevis ofta pengar och vi ska i detta avsnitt undersöka om det via breven går att få en uppfattning om vem som enligt författaren hade rätt till hennes tillgångar.

Att skänka till hjälpbehövande innebär, i en kristen tradition av att älska sin nästa, att öppna ett slags närmare, vänskaplig relation.⁴¹⁵ Fastän det ibland faktiskt uppstår kortare och ibland även längre brevväxlingar med hjälpsökande som får pengar verkar detta dock inte ha varit någon drivkraft för Lagerlöfs givande. Ibland ger hon emellertid bort medel flera gånger under en längre tid, exempelvis till konstnärer som GAN och till författare som Gerda Ghobé, och därtill regelbundet till en grupp studenter och fattiga lärarinnor. I dessa fall finns det en invit till en fördjupad kontakt. Men det var tusentals okända människor som skickade böner om hjälp och Lagerlöf kunde inte ha en dialog med alla.

Mot bakgrund av Susan Sontags reflektion om att en läsare nödvändigtvis dröjer vid skildringar av smärta, kan vi konstatera att Selma Lagerlöf dröjde vid många tusentals sådana under sin närmare 50 år långa författarkarriär. Hur hanterade hon allt detta lidande? Upplevde hon sig som ansvarig?

Tiggare tvingar in personligt ansvar i det ekonomiska systemet. De hotar systemet genom att de ifrågasätter synen på egendom och ägande med sin blotta närvaro, skriver teologen Kelly S. Johnson i boken *The Fear of Beggars* (2007).⁴¹⁶ De som tigger är självklart i hög grad sårbara och förstås rädda för mängder av reella händelser och situationer. Men de uppväcker också en rad rädslor hos de potentiella givare som de approcherar. Johnson ger flera exempel på sådana rädslor:

att varken att ge eller att vägra ge ska vara tillfredsställande ur moralisk synpunkt; att bakom varje tiggare står tusentals andra, vars behov kommer att överstiga all generositet; att tiggaren ser en oroväckande sanning om mänskligheten, om *mig*: att om saker och ting utvecklat annorlunda kunde tiggaren ha varit vem som helst av oss. [---] Vi fruktar att vara släkt med den fattiga för att vi fruktar att bli fattiga.⁴¹⁷

Potentiella givares rädsla för att inte agera rätt, eller för att tiggarnas behov är omätliga, eller för att förhållandena kunde vara de omvända, kan naturligtvis inte konkurrera med utsattheten hos den fattiga personen. Tiggares och givares sårbarheter bör enligt vår mening inte ställas mot varandra, något som varit vanligt genom historien och som görs även idag.⁴¹⁸ Detta hindrar dock inte att Selma Lagerlöfs perspektiv på de hjälpsökande läsarna kan diskuteras. Om hon kände sig hotad av de tusentals hjälpsökande, eller om de väckte rädslor hos henne, vet vi inte, men det framgår att hon ibland verkar ha upplevt ett visst obehag. På breven har hon noterat sådant som ”ett obehagligt brev”, ”ett mycket obehagligt brev”, ”Brev No2 från den galne”. Vi vet dessutom från anteckningar att hon ibland undvek att besvara vissa förfrågningar: ”Det är väl bäst att inte svara”, ”obesvarat”, ”bästa är att inte svara”.⁴¹⁹

Men läste Lagerlöf alla breven? Och hur får vi reda på om och vad hon svarade? Genom olika typer av anteckningar står det klart att även om inte alla brev besvarades, så blev en betydande andel av breven om ekonomisk hjälp bevisligen lästa. Det var som vi vet inte bara författaren själv som läste och besvarade breven från allmänheten. Hon tog, som vi skrev i inledningen, i stor utsträckning hjälp av sin partner Valborg Olander. Paret gjorde anteckningar på brevpappret och en uppskattning är att drygt vart fjärde brev från de hjälpsökande har en sådan anteckning i blyerts nedskrivna på brevet, antingen från Lagerlöf till Olander eller vice versa. Denna uppskattning är ett minimum, bör påpekas. Anteckningar finns även på några av de kuvert som finns bevarade, så det är möjligt att många fler brev var kommenterade på samma sätt, fast då på konvoluten.⁴²⁰

Lagerlöf verkar regelbundet ha sänt buntar med brev till Olander och det kan i anteckningar på breven stå om de besvarades eller inte: ”obesv. (V.O-r)” eller ”besv. (V.O-r)”.⁴²¹ I regel har Lagerlöf skummat igenom skrivelsen och ber om ett råd i en anteckning på brevet, eller så skriver hon en kort anvisning. Anteckningarna ter sig rutinerade och pragmatiska, ibland innehåller de ett stänk av humor: ”Har fått 5 kr.”;⁴²² ”Vinterkappa”;⁴²³ ”Kan du se om mannen är tokig eller bara olycklig? Du har mer tålmod med sådant än jag. Troligen inget att svara på.”⁴²⁴ Olanders kommentarer är upplysande, ibland sammanfattande: ”Har fått 40 kr.”;⁴²⁵ ”Tigger om resa till Stockholm och biljetter till 20.11 (sekr.)”;⁴²⁶ ”En fiskare som ber om 60 kr, att rädda patent på urnor (V.O-r)”;⁴²⁷ ”Hjälpsökande med betygsavskrift och något slags dikt i prosa (sekr.)”;⁴²⁸ ”Julgåva”;⁴²⁸ ”Två eller tretusen kronor för att börja en affär”.⁴²⁹

Selma Lagerlöf och hennes partner Valborg Olander, som hjälpte till att besvara breven, skrev kommentarer till varandra på brev och kuvert.

Ibland kommenterar de båda kvinnorna varandras brevanteckningar – Lagerlöf: ”Pengar till kaniner”; Olander: ”fätt 5 kr”⁴³⁰

Finns det någon logik i eller strategi bakom givandet och avslagen, i besvarandet och i besluten att inte svara? Det är svårt att uttala sig generellt om vilka som fick pengar genom att undersöka anteckningarna på breven, men någon form av struktur avtecknar sig likväl. Vi börjar med ett antal brev på vilka det antecknats att pengar skänkts eller att de besvarats.

50 kronor får en arbetslös kontorist, som bor på Högalids fattighus där livet är ”allt annat än avundsvärdt”.⁴³¹ En E. Berling, som ber om skor till sonen Gösta Berling, får till slut tio kronor efter att Selma Lagerlöf frågat om de ska våga tro på det.⁴³² Stationsmästaren som vill hjälpa en flicka att gå i husmorsskola får 20 kronor,⁴³³ liksom en gravid kvinna som förlorat sin plats på Tullverket.⁴³⁴ En annan gravid kvinna, som ”älskat Edra böcker [...] sedan jag var 15 år” och vars man är en arbetslös båtbyggare, får tio kronor,⁴³⁵ och samma belopp får en fattig före detta skådespelare med minderåriga barn.⁴³⁶ Den sjöman som varit med om en olycka och ber om hjälp till ”ekipering” i sin konvalescens

erhåller hela 40 kronor och verkar trycka på många fungerande knappar – han uttrycker sig lätt underdånigt, artig och väl, är fryksdaling, berömmar författarskapet och översänder prov på sin egen diktning.⁴³⁷ En slarvigt skrivande 14-åring får visserligen svar, men Lagerlöf antecknar: ”Denna tös har skrivit ett brev förut, som också var obehagligt och slarvigt. Inte kan man väl sända en sådan pengar?”⁴³⁸ Författaren blir dock beväkt av den tbc-sjuka man som behöver pengar till ett sanatorium och berättar om hur begeistrat han läst *Gösta Berlings saga*: ”Valborg ska antingen höra vem det kan vara eller sänder bara 5 kr. Det kan han ju få utan vidare.”⁴³⁹ Det största belopp som anges på breven får en student vars lån om 1 000 kronor för studier efterskänks.⁴⁴⁰ Och på ett brev från en kvinna som skrivit ”Ålskade doktor Lagerlöf rädda mitt hem – ni som vet vad ett hem betyder” står anteckningen: ”fick 300 kr. (sekr.)”⁴⁴¹

Uppräkningen kan fortsätta. Det är svårt att hitta ett tydligt mönster via kommentarerna om att ge ett belopp, mer än att det verkar finnas ett krav på ärlighet; paret (eller snarare Olander) gör till och med undersökningar. Det är en bonus att vara hövlig (och inte skriva slarvigt), smickra författarskapet, verka osjälvisk (behöva försörja barn, familj, studerande ungdom), eller att inte själv vara skuld till sin fattigdom (vara sjuk, arbetsökande eller leva med en arbetslös man). Mönstret framträder något tydligare om vi nu övergår till avslagen och breven med anteckningen ”obesvarat”.

Åren efter artikeln i *Husmodern* 1935, som utlöste så många böner om hjälp (se kapitel 1), verkar paret skriva ”obesvarat” på de flesta brev. Helt klart hade givmildheten med graden av anstormning att göra.⁴⁴² Den berodde också på konjunkturer i den egna ekonomin förstås: ”Svara: jag har lovat hjälp till så många att jag inte kan åta mig mer.”⁴⁴³

Mot bakgrund av de samtida föreställningarna om fattigdom är det lätt att se att Lagerlöf genomgående håller ett relativt strängt vakande öga på om det rör sig om ”ärliga” eller ”oärliga” fattiga, och förstås även på potentiella bedragare. Vis av upprepade taktiker i breven visar hon ofta misstänksamhet: ”Jag misstror alla som drömmer om mig. Men läs ändå brevet. Tycker du att det verkar äkta, så sänd för min räkning 10 kr.”⁴⁴⁴ Det verkar ändå ha funnits en benägenhet att inte lättvindigt avfärda läsarnas böner, och författaren tycks ha utvecklat ett slags gehör. ”Kanske Valborg ville sända 20 kr av mina pengar. Han låter så hederlig.”⁴⁴⁵

Det är dock tydligt att Selma Lagerlöf inte vill skänka pengar till personer hon kallar ”yrkestigare”, men det är något oklart vilka som åsyftas. ”Tycks

inte detta vara en riktig yrkestiggare? Jag antar att det bästa är att inte svara”, kan det heta.⁴⁴⁶ I Lagerlöfs och Olanders användning av ord som ”tiggare” och ”begärare” finns en tydligt pejorativ laddning. De används i princip aldrig i fall där de skrivit ”besvarat” eller där Lagerlöf skänkt pengar. En skådespelare från Nockeby som skriver för tredje gången får följande kommentar på brevet: ”har fått 20 kr”. Fjärde gången han skriver står det med Lagerlöfs hand ”Tiggarbrev!”, femte gången ”Tiggare” och sjätte gången står det kort och gott ”Obesv.”⁴⁴⁷ ”Obesvarat” står det även på ett kuvert åtföljt av anteckningen ”De vanliga Göteborgs-tiggarna”.⁴⁴⁸ Att skriva om och om igen tycks vara en grund för att placera den hjälpsökande i tiggarkategorin. Det framstår som att ”bästa är att inte svara” är en strategi för att undvika att brevskrivaren återkommer; Lagerlöf verkar inte vilja bli tilldelad rollen av en social institution. Hon får många frågor om pengar till tandvård och antecknar: ”Jag vill inte laga tänderna. Det är bäst att inte svara.”⁴⁴⁹ Författaren tycks ha velat vara speciellt utvald som potentiell givare, vilket kan utläsas av en anteckning på brevet från den kvinna som skriver att hon tänkt vända sig till Zorn, men eftersom han visade sig vara död blev det Lagerlöf, ”vårt lands namnkunnigaste kvinna”: ”Vad skall man svara. Be henne vända sig till fru Zorn?”⁴⁵⁰

Att be om det som inte är absolut nödvändigt är förstås ”ovärdigt” eller ”oärligt” tiggeri tolkat i enlighet med tidsandan. För Lagerlöf och Olander rör det sig till exempel om mannen som förköpt sig på böcker och ber om ”500 kr”, eller pappan som vill ha pengar till ett piano till sonen, eller de brevskrivare som, ofta på 1930-talet, ber om pengar för att kunna gifta sig och bygga bo. Hit tycks även de föras som ber om för mycket pengar. Belopp på tusentals kronor antecknas roat eller indignerat med ett utropstecken på breven – flera vill ha tusentals kronor till ett café eller någon annan rörelse. På ett brev från en man, som skulle bli lycklig om han fick ”till exempel 10 000” till en stuga, skriver Lagerlöf ironiskt: ”Kan inte neka dig nöjet att sända dig denna blygsamma begäran.”⁴⁵¹

Elin Wägner återger i sin biografi ett samtal med Selma Lagerlöf då hon träffade henne i Stockholm 1920. Lagerlöf ställde då frågan till Wägner om hon tyckte att det dyra Mårbacka borde säljas: ”Hon försökte förklara för mig att hon skulle kunna hjälpa fler av dem som vände sig till henne om hon gjorde sig av med Mårbacka.”⁴⁵² Det är svårt att belägga om denna ordväxling är sann, men det råder ingen tvekan om att Lagerlöf var ekonomiskt pressad av ombyggnaden av Mårbacka, i kombination med ett stort försörjningsansvar för

familjen. I Wagners exempel vägs dessa privata investeringar och åtaganden på ett intressant sätt mot de hjälpsökandes behov.

I breven från Selma Lagerlöf till Valborg Olander, som alltså delvis finns samlade i Toijer-Nilssons *En riktig författarhustru* (2006), är det lätt att förvänta sig längre diskussioner av den hjälpsökande publikens brev, men de uteblir så gott som helt. Uppenbart är dock att det inte var ett direkt kärt nöje att ta sig an breven från allmänheten: ”Vår Herre kunde haft lite barmhärtighet med mig nu och låtit mig slippa fler tiggarebrev. Nej det hade han visst inte.”⁴⁵³ Eller ”En hop brev får du att besvara. Du tar dem väl som vanligt med tålmod.”⁴⁵⁴ Bara någon enstaka gång kommenteras innehållet i ett brev från en hjälpsökande lite längre i brevväxlingen, så i oktober 1934:

Jag sänder [...] ett brev från en Fröken, som heter Hanna Pettersson. Jag vet verkligen inte vad jag ska svara på det. Dels har jag inte råd att ge bort några pengar just nu, och dels låter ju detta som om det vore nöd på färde. Kan du på något sätt undersöka saken.⁴⁵⁵

Vad motiverade då Selma Lagerlöf att ge? Hon klagat ofta över sin dåliga ekonomi i breven till både Valborg Olander och Sophie Elkan, men kan som vi sett i detta kapitel ha känt sig förpliktigad att ge till okända av anledningar som var en del av den biografiska legenden. Gåvor, svar, tystnader eller avslag både vidmakthöll legenden och vidareutvecklade den. På grund av de föreställningar som fanns om henne, och som hon delvis medskapade, gav inte Lagerlöf helt fritt; det fanns ett slags skuld att betala.

I förordet till en av antropologins kanoniserade texter, *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies* (1950) av Marcel Mauss, skriver antropologen Mary Douglas om välgörenhet apropå Mauss tes att ensidiga gåvor inte existerar:

Välgörenhet är tänkt att vara en gratis gåva, ett frivilligt, oombett upplåtande av resurser. Fastän vi hyllar välgörenhet som en kristen dygd, så vet vi att den sårar. Jag arbetade i några år i en välgörenhetsorganisation som årligen var ålagd att skänka stora summor på grund av skattebefrielse. Kontorets nykomlingar lärde sig snart att mottagaren inte tycker om givaren, hur trevlig han än är. Denna bok förklarar bristen på tacksamhet genom att säga att sådana orga-

nisationer inte bör förväxla sina donationer med gåvor. Det är inte bara det att det inte finns några gratis gåvor på särskilda platser, Melanesien eller Chicago till exempel; det är det att hela idén om en gratis gåva är baserad på ett missförstånd.⁴⁵⁶

Vi har i kapitel 3 diskuterat några ilska brevskrivare som fått avslag på sina böner, och att det förekommer både en öppen och en sorts dold, passiv aggressivitet i framför allt breven om ekonomisk hjälp. Som vi sett ovan skrev därtill en del personer vad Lagerlöf uppfattade som obehagliga och återkommande ”begärande” brev. Hjälpsökarnas reaktioner passar in på Douglas påpekande att det goda kristliga givandet faktiskt kan skada och att givaren inte är omtyckt.

*

Sammanfattningsvis har vi i detta kapitel visat att Selma Lagerlöfs välgörenhet inte bara var påverkad av tidens föreställningar om fattigdom, med sina skötsamhetskrav, ifrågasättanden och misstankar, utan också av den biografiska legenden Selma Lagerlöf, vilken används taktiskt av brevskrivarna för att både utjämna asymmetrin mellan hjälpsökande och välgörare och för att få författaren att känna ansvar för dem. Olika delar av den biografiska legenden erkänner de fattiga i deras sårbara belägenhet. De kan ha upplevt något som Lagerlöf upplevt, eller känner sig sedda då de läser vissa partier i hennes verk. Den biografiska legenden lockar brevskrivarna att vända sig till just Lagerlöf för hjälp då den kan uppfattas som att hon skriver till dem först, och den styr deras sätt att formulera sina böner.

Brevens formelartade karaktär har demonstrerats – tilltalet, ursäkterna, smickret och skammen – och likheter och skillnader mellan att be om hjälp i offentlig miljö och att skriva ett brev har behandlats. Vi har också diskuterat den kommunikativa sidan av att be om hjälp utifrån ett sårbarhetsperspektiv, och därvid uppehållit oss vid brevskrivarnas prekära position. Den som ber om hjälp är beroende av andras välvilja och måste kommunicera, men detta innebär också att hen gör sig till ett subjekt som kan avvisas. Kommunikationen blir därtill öppnad i förhållande till en tredje part, till exempel genom att adressaten, Selma Lagerlöf, kan visa hjälpförfrågan för någon, skriva om den, eller omtala den i exempelvis en intervju.